

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Луговий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссєв – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигтіна – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

В. О. Дятлов (Чернігів)

ГЕРЦОГИНЯ ЗДЕНА САКСОНСЬКА ТА ЇЇ СИН ГЕОРГ. ВИХОВАННЯ ХРИСТИЯНСЬКОГО КНЯЗЯ

Епоха Ренесансу і Реформації багата на повчальну літературу, серед якої помітне місце посідають твори, присвячені вихованню правителя держави. Трактати «Про виховання християнського князя» Еразма Роттердамського, «Про світську владу» Мартина Лютера, «Государ» Ніколо Макіавеллі стали свого роду класикою політичної літератури раннього Нового часу. На тлі роздумів великих мислителів листи герцогині Здени Саксонської (1449–1510) до свого сина Георга (1471–1539) мали суто приватний характер, не були оприлюднені й залишилися на століття в архівах. Вони були написані на зламі двох століть, п'ятнадцятого і шістнадцятого, і висловлені в них настанови і поради синові, молодому правителю Саксонського герцогства, мають важливе значення для вивчення антропологічних аспектів політичного, релігійного і соціокультурного життя того часу.

Перш ніж підійти до аналізу листування і з'ясування принципів виховання сина, правителя земельної держави, доцільно дати лаконічні довідки з історії походження та життя герцогині, оскільки вони наклали відбиток на її світогляд й даватимуться взнаки в церковній політиці герцога Георга. Здена (Зедена, Сідона) – донька чеського короля Георга (Іржі) Подебрада, який лояльно поставився до гуситського вчення і був відлучений папою від Церкви¹.

Здену видали заміж за герцога Альбрехта Саксонського (1443–1500), який стане одним із яскравих правителів свого часу й увійде в історію як Альбрехт Хоробрий. 21 серпня 1471 р. у подружжя народився первісток, якого назвали на честь діда Георгом. Народження сина відбулося щасливо, Здена була впевнена, що вдалим пологам вона зобов'язана священній реліквії саксонського роду Веттінів – стакану Святої Єлізавети, доньки угорського короля, ландграфіні Тюрингської. Цю дрібницю варто згадати для розуміння особливого благочестя і набожності героїні цієї розвідки.

Ще одна важлива деталь – молодого Георга готували до церковної кар'єри, яку він розпочав в канонікаті при Майнцському і Мейссенському соборах. Однак взимку 1488 р. батько призначив сімнадцятирічного юнака правителем герцогства Саксонського. Таке несподіване рішення стало справжнім ударом для сина і для матері. За бажанням матері її син Георг мав служити Церкві й відмолити

«гуситський гріх» свого діда Георга Подебрада, присвятити себе спасінню його душі².

Життя Здени склалося так, що вона більшість часу жила в розлуці зі своїм чоловіком. Альбрехт був зайнятий військовими походами або перебував при дворі імператора Максиміліана I, а молодий герцог Георг обрав Дрезден своєю резиденцією. Мати залишилася жити у замку Альбрехтбург у Мейссені, а після смерті чоловіка – у замку в Тарандті.

Олександра Курсаве цілком справедливо наголошує на тому, що у ставленні до сина Здена грає роль матері і герцогині, порадниці і виховательки³. У листах вона не завжди могла висловити те, що необхідно сказати синові, і часто просила його про зустрічі. У більшості випадків вони викликані звичайною материнською нудьгою за дитиною, за якою вона скучила: «Я прошу тебе, знайди можливість прийти до мене у вівторок, я тебе так довго не бачила, що хочеться хоч на мить поглянути на тебе»⁴. В окремих випадках вона просила його прийти для розмови віч-на-віч, у яких вона могла висловити те, про що не можна було написати. У сімейних подіях – весіллі, народженні онуків, хворобах членів сім'ї – Здена поводить себе як турботлива мати і бабуся. З народженням першого онука вона опікується його здоров'ям, турбується про те, щоб батьки дотримувалися всіх обрядів, які мають супроводжувати перші кроки його життя.

Герцогиня багато часу присвячувала побутовим речам, буденним клопотам жіночої частини двору. Вона звертається з проханнями до сина забезпечити її дичиною до свят, надіслати шовку або атласу. Важливим для неї є також життя придворних, їхні службові обов'язки, посади тощо. В окремих випадках вона скаржилась Георгу на неналежне забезпечення жіночої половини двора тим, що передбачено статутом, звертала увагу на фінансові проблеми, які, на її думку, викликані перш за все недбалим ставленням управлінців замку. Усі ці подробиці мають важливе значення для висвітлення тогочасного повсякденного життя знатної дами.

Здена втручалася у найбільш важливі справи герцогства. У центрі її турбот перебували справи Саксонського дома Веттінів, в якому точилася боротьба за владу. Вона добре знала про напружені відносини між її чоловіком, Альбрехтом, і його братом Ернестом, якому дістався титул курфюрста. В одному з листів герцогиня просить сина помолитися за спасіння душі «нещасного недолугого дядька Ернста». У такому проханні вона намагається бути милостивою християнкою й водночас не залишає поза увагою своє негативне ставлення до нього. Герцог Георг успадкував суперечності між

альбертинами і ернестинами та продовжив суперництво з новим курфюрстом Фрідріхом Саксонським. Особливу тривогу Здени викликали претензії курфюрста на частину володінь її сина⁵. Мати просить сина бути пильним у такому протистоянні, оскільки його суперники керуються далеко не християнськими чеснотами.

Окрема тема для матері – злагода в сім'ї, в першу чергу між Георгом і його молодшим братом Генріхом. Відповідно до поділу спадщини між синами, проведеного Альбрехтом незадовго до своєї смерті, у 1499 р., герцог Георг стає одноосібним правителем Саксонського герцогства, в той час як його молодший брат Генріх отримав Фрісландію і місто Фрайбург у Саксонії. Такий нерівний поділ створив підстави для прохолодних відносин між братами. Здена намагалась улагодити суперечності між ними и виступити посередником між дітьми. Вона радить Георгу провести день переговорів у Мейссені за участі її та найближчого оточення, впливових і досвідчених радників⁶.

Драма герцога Георга була закладена у різних поглядах батька і матері на його життя і виховання. Альбрехт розглядав старшого сина як спадкоємця і продовжувача його політики, а відтак прагнув виховати сина як сильного вольового керманіча, який керує державою за допомогою усього арсеналу засобів і методів, які були притаманні можновладцям того часу. Альбрехт не лише втручався у церковні справи, а й намагався тримати під своїм контролем церковні інститути у своїх землях⁷.

Здена, навпроти, намагалась виховати сина в дусі благочестя, сформувати його як справжнього християнського князя. Ідея християнського князя в основі своїй була утопією, яка набуде розповсюдження в літературі того часу. Будь-які повчання самі по собі є утопіями, або несуть в собі багато такого, що не реалізується і залишається красивою педагогічною поемою. Трактат Еразма – «Зброя християнського воїна» – побачить світ наприкінці життя Здени, а два наступні – «Жалоба мира», «Про виховання християнського князя» – невдовзі після її смерті. Дивним чином великий гуманіст і герцогиня опікувалися схожими питаннями і намагались вирішити головну проблему – поєднати істинного християнина і правителя в одній особі.

Участь матері у справах сина була обумовлена також тією обставиною, що він у сімнадцять років став правити герцогством. Відсутність досвіду, знань таємниць великої політики і навичок правління створювали чимало небезпек, робили його беззахисним перед інтригами і підступністю впливових придворних і територіальних володарів. Здена під враженням трагічних обставин

життя свого батька і чоловіка знала суворість і небезпечність політичного і державного життя, інтриги, непримиренну боротьбу, яка часто загрожувала не лише державі, а й життю правителя.

На тлі буденних сімейних переживань вона гостро відчувала тривоги свого часу, її настанови, поради синові просякнуті хвилюваннями за спасіння його душі. Причетність до роду, який виступав крупним політичним гравцем у тогочасній Європі, давала їй можливість досить тонко і точно відчутти небезпеки для її сина.

Передчуття нової епохи дається творчим натурам і тим, хто сприймає світ серцем, відчуває новації на стадії їхнього зародження, які тривалий час можуть проявлятися лише як знаки загибелі старого і народження нового. Напередодні XVI ст. зростає тривожність суспільства, масовими стають прогнози і передбачення наближення страшного часу, малюються образи перевернутого світу. Серед численних творів, літературних і візуальних, можна назвати серію картин Альбрехта Дюрера на тему Апокаліпсиса. Тривожні настрої, притаманні всім верствам тогочасного суспільства, сприяли побожності, яка набуває масового й гіпертрофованого розмаху⁸.

У своїх листах Здена наполегливо повчає сина, як правильно підготовуватися до Причастя, яким чином і скільки треба молитися, коли і скільки слід відвідувати храм. Мати часто мимохідь нагадує про свою побожність: «листа отримала одразу після проповіді», «молилася за здоров'я сина та онука». Повсякденні турботи матері обрамлені молитвами, постами, відвідуваннями церкви, благодійністю, читанням релігійних книг. Життя за церковним календарем давало їй певний душевний спокій, внутрішню злагоду, позбавляло страху за свою долю і спасіння.

У такому ж дусі вона намагається виховати сина, організувати його життя в рамках християнського благочестя. У її уявленні правління християнського князя може бути успішним, якщо воно виступає як складова церковного життя з його шануванням святих, святами, постами, молитвами, обрядами. Герцогиня добре знає занурення князя у світські справи, які відволікають його від молитви, заважають йому спокутувати свої гріхи. Вона боїться, що її син за клопотами забуде про ті чи інші церковні обряди та релігійні події, які мають супроводжуватися певними видами богослужіння, мес, літургій, і часто нагадує йому не забути той чи інший «святий день», радить йому, яким чином поводитися при відправленні богослужіння чи відвідинах храму. Така турбота свідчить про внутрішню напруженість життя Здени, її глибокий страх за життя і спасіння душі свого чада. В окремі періоди переживання і страхи досягають особливої напруги:

«Серденько моє, синочку, всілякі шкоди, що налипають на твої ноги, завдають мені великого страждання. Тому повністю віддайся Господу і служи Богу з великим старанням, ще більше, ніж ти робив до цього. Ніхто не знає, що тобі Бог готує або відкриває, відтак ми залишаємося бідними людьми і не знаємо, які кари Бог готує нам. Тому ми змушені постійно блукати в житті зі страхом Божим, а Божі заповіді слід виконувати для нашого довершення з великим сумлінням й заслужити хоч якесь полегшення і досягнути Його слово»⁹.

Особливе місце у вихованні благочестя сина Здена відводила індульгенціям: «Серце моє сину, посилаю тобі книгу, яку ти шукав, про те, що, як, скільки і в який день можна відправити відпущення гріхів. І ти май на увазі, що якщо відпущення гріхів відбувається у двох або трьох храмах, то ти мусиш в одному з них обрати два вівтаря»¹⁰. Мати звертає увагу на всілякі дрібниці зовнішнього культу. Публічний характер такого благочестя мав на меті підкреслити особливу турботу герцогині про вірність Церкві, про суворе дотримання нею усіх правил і настанов. Для доньки «гуситського короля», безперечно, це було досить важливо і необхідно не лише для спасіння душі, а й для успішної кар'єри її сина в Імперії.

В уявленні Здени християнський князь – милостивий правитель, який вчиняє по справедливості, а головне, дає прощення грішникам, навіть якщо вони вчинили злочин. Прощення гріха, прояв милості навіть до злочинця вона розглядає як добру справу, яка служить спасінню душі самого князя. Так, герцогиня уклінно і наполегливо просить Георга помилувати молодого злочинця, який попав у в'язницю і може бути страчений: «я сумлінно прошу тебе, ти маєш належним чином вникнути у справу, щоб нещасний шахрай міг залишитися живим і вийти із в'язниці»¹¹.

Головна мета настанов герцогині – налаштувати сина творити добрі справи, строго дотримуватися офіційної церковної доктрини й у такий спосіб здобути прощення гріхів. Водночас за зовнішньою набожністю простежується глибока внутрішня віра, яка для неї значить не менш, ніж обряди, яких вона ретельно дотримується. Благочестива й вірна католичка, герцогиня в листі до сина просить дістати і передати їй книгу Йоганна Таулера, яку таємно видали і продають у Лейпцизі. Видання такої книги вона вважає доброю справою, яка служить «нашій святості». Герцогиня просить сина зробити усе можливе, щоб дозволити видавати і вільно розповсюджувати такі книги. Інтерес до Таулера викликаний тим, що він, на її думку, проникає у глибини душі і відкриває істинну віру. Здена наставляє сина читати і шанувати цю книгу, оскільки вона вчить

не поверховому смиренню, а пізнавати себе і світ, сприймати його так, щоб «посоромити і зневажити всі тимчасові речі, щоб духовна людина і та, яка переймається добрими справами, були у згоді»¹².

В її уявленні зовнішня побожність має цінність лише тоді, коли вона є відображенням внутрішньої віри. Книгу великого містика вона сприймає як свого роду священну реліквію, що сприяє покращанню і довершенню людини. За її словами, вона знає шість чоловік, які під враженням цієї книги стали набагато кращими. Така точність у підрахунках свідчить про ставлення до цієї книги як до чудодійної речі.

Звернення до внутрішньої віри, духовності людини відкриває лінію релігійності, яку продовжить Лютер. Відомий дослідник Фолькар Леппін справедливо наголошує на глибоко католицьких середньовічних витоках вчення Лютера, серед яких першорядне місце посідає містика¹³. Особливість світогляду Здени полягає в тому, що вона прагнула поєднати тогочасне «нове благочестя» з його зверненням до внутрішнього світу людини із традиційним зовнішнім культом та добрими справами. В умовах посилення у суспільстві поляризації традиційного і «нового благочестя» вона сформулювала, по суті, утопію, яку буде намагатися реалізувати її син у своїй церковній політиці.

За турботами про спасіння душі у листах герцогині доволі чітко простежується прагнення утвердити теократичне правління, в якому князь уособлює в собі світського і духовного владика, поєднує світські і релігійно-церковні функції. Прохання і повчання Здени, викликані благочестивими мотивами, тим не менше, укладаються в річище загальної тенденції того часу, яка зводилася до прямого втручання земельних князів у справи Церкви. Можна стверджувати, що мати визначила один із центральних напрямків церковної реформи, якою буде опікуватися її син, – посилення моральності духівництва, відновлення в монастирях суворих порядків. Здена звертається до сина з проханнями уважно поставитися до проблем, які виникали у тих чи інших монастирях, розібратися у склоках між братією. Її обурює проникнення в обителі нехристиянських явищ, жадібності, заздрощів, моральної зіпсованості окремих ченців. Вона неодноразово просить молодого герцога втрутитися у справи того чи іншого монастиря, покарати його настоятелів за зловживання і низьку моральність їхніх підопічних. У таких зверненнях вона виступає як набожна християнка, якій болить те, що у монастирях, які мають бути взірцями благочестя, трапляються неподобства¹⁴. У кожному листі Здени присутня церковно-релігійна тема, опіка церковними справами. Фактично її

листи можна розглядати як свого роду прелюдію до величезного за обсягом корпусу документів з церковної політики її сина.

Таким чином, Здена прагнула виховати єпископа на троні і поєднати у такий спосіб християнську мораль і правила світського правління. Герцогині вдалося досягти поставленої мети – центральне місце у політиці її сина будуть посідати церковні і релігійні питання. Мати переймалась спасінням душі сина, жила тривогами за його майбутнє, гостро відчувала наближення нового часу, повного небезпек. Син присвятить своє життя спасінню Церкви, очищенню її від зловживань та корисливості кліру і відновленню чистоти християнського віровчення. Станеться так, що він з добрими намірами, заради встановлення істини, створить всі умови для диспуту Екка і Лютера, який відбудеться 1519 р. у Лейпцизі. Саме там, у герцогському палаці, пролунають слова Лютера про правоту вчення Яна Гуса – дух Георга Подебрада воскрес як фенікс із попелу. Релігійний і церковний розкол пройде через родину герцога Георга й обернеться для нього особистою трагедією.

На початку буремного XVI ст. ідея виховання християнського правителя в Еразма буде виступати як альтернатива государям, що були на той час при владі. На протигагу Роттердамцю, Лютер і Макиавеллі у різний спосіб роз'єднують функції духовного і світського князя. Своїм вченням про два царства і два правління, світське і духовне, Лютер розмежує функції духовного і світського владики. У світській сфері правителі керуються природним правом, а в духовній панують християнські норми і правила. Макиавеллі відокремлює політику від моралі і дає настанови государю керуватися у своїх діях прагматичними підходами і принципами. Герцог Георг спробує бути християнським князем – єпископом на троні, рицарем у боротьбі за ідеали матері, прихильником ідей Еразма Роттердамського і ворогом Лютера.

¹ Кеда М. Євроінтеграційні змагання у XV ст. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 145. Серія: Історичні науки. № 12. С. 28.

² Thieme A. (Hrsg.). Herzog Albrecht der Beherrzte. Ein sächsischer Fürst im Reich und in Europa. Köln u.a. 2002. S. 28.

³ Kursawe A. Briefe Sidonas von Sachsen // Briefe der Herzogin Sidona von Sachsen (1449 -1510) an ihren Sohn Georg (1471-1539) / Bearb. S. Rabeler, A. Kursawe, C. Ulrich // Mitteilungen der Residenzen Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Sonderheft 11. Kiel, 2009. S. 28.

⁴ Kursawe A. Briefe Sidonas von Sachsen... № 3, 49.

⁵ Ibid. № 17, 83.

⁶ Ibid. № 41.

⁷ Wartenberg G. Herzog Albrecht der Beherzte als spätmittelalterlicher Christ und als Herr der Kirche seines Landes // Thieme A. (Hrsg.). Herzog Albrecht der Beherzte... S. 197-213

⁸ Дятлов В. О. Доля «простої людини» в есхатологічних міфах та пророцтвах у Німеччині XV–XVI ст. // Людина, суспільство, культура: історія та сучасність. Чернівці, 1996. С. 29–33.

⁹ Kursawe A. Briefe Sidonas von Sachsen... № 42.

¹⁰ Ibid. № № 58.

¹¹ Ibid. № 48.

¹² Ibid. № 33.

¹³ Leppin V. Die fremde Reformation. Luthers mystische Wurzeln. 2. Aufl. Tübingen, 2017.

¹⁴ Kursawe A. Briefe Sidonas von Sachsen... № 69, 72, 73, 75, 85, 87.

О. А. Заплетнюк (Київ)

РОЛЬ ФАРАОНА ЕХНАТОНА У КУЛЬТІ АТОНА ЗА ТЕКСТАМИ ПРИКОРДОННИХ СТЕЛ «РАНЬОГО ПРОГОЛОШЕННЯ»

Релігія відігравала важливу роль в житті стародавніх єгиптян та впливала на політичну ситуацію. Починаючи з IV тис. до н.е. соціально-економічні, екологічні та політичні причини обумовили домінування в Єгипті державної влади та сакралізацію царської влади. Світ, на думку єгиптян, був поділений між богами, фараоном, духами мертвих та людьми. І цар виступав у ролі посередника між богами і людьми. Якщо правитель не виконував свої обов'язки, боги могли відвернутися від Єгипту та полишити його у руїнах¹.

Концепція божественності царської влади змінювалася протягом століть. До IV династії цар вважався живим втіленням бога Хора на землі, носив *Хорове ім'я*. Фараони IV династії вже називають себе *s3 R^c* – «сином Ра», що ілюструє посилення впливу сонячного культу та той факт, що цар постає в уявленні єгиптян сином бога на землі, а не самим богом. Фараона називають *ntr nfr* – «бог добрий/лютий» (можливо, термін *ntr nfr* слід трактувати як «бог, що воскресає» відповідно до імені Осіріса *wnnw nfrw* – «той, що постійно перероджується»²) на протилежність *ntr 3* – «бог великий». Фараон мав людську сутність, виконуючи роль божества протягом проведення

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моусеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...481	
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиры в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднестровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622